

O NEKIM PSEUDOEKAVIZMIMA U NAŠEM JEZIKU

VELIMIR MIHAJLOVIĆ

Filozofski fakultet, Novi Sad

UDK 808.61/.62—87

Izvorni naučni rad

O samoglasniku jat napisano je mnogo radova, studija, opaski, pa i knjiga. Tema ovoga moga članka odnosi se na svesnu ekavizaciju, to jest, na reči koje su u ekavskoj sredini prilagođene ovakvom govoru. Već iz samih primera je jasno da su to reči stranog porekla, jer svaki ekavac, bez obzira na školsko obrazovanje, razlikuje *mleko* od *mljeko*, *dete* od *dijete*, *stena* od *stijena* i slično. Sam naslov uslovljava, dakle, da se ekavizacija na tlu Šumadije i Vojvodine, pa i drugim krajevima, vršila spontano i bez ikakvih književnih ili drugih uticaja.

Rezik je reč koju prvi put nalazimo zabeleženu u ovakvom obliku kod Bjelostenca u drugoj polovini XVII veka i to sa uputom na sinonim *pogibelj*. Prema podacima iz *Rječnika JAZU*, sledeći hronološki poredak, posle njega ovu istu reč upotrebljava i Vitezović 1703., a za njim i Stulić 1806. godine i Kuhačević iz istog veka.¹ *Rezik*, dakle, ima relativno stare istorijske potvrde. Budući da književni oblik glasi *rizik*, jasno je da se ovde desila svesna ekavizacija. Uzgred rečeno, ova italijanska reč prodrila je u sve evropske jezike, ali je zanimljivo da je pre doprla do nas (XV vek u obliku *rizik*) nego kod Francuza kod kojih se ona pojavljuje tek 1557. godine.² Inače, ovu reč poznajem još iz detinjstva (rođen sam u Smederevskoj Palanci), ali evo i dva primera koje sam nedavno čuo u selu Kusatku: »*Tà rëzik nëće mi se isplāti*«; »*Ne da rezikujem!*«.

Strana reč *injekcija* je na štokavsko-ekavskom tlu pretvorena u *inekcija*, a čuje se i *nekcija*³ bez inicijalnog samoglasnika. Jasno je da je ova novolatinska reč skorašnjeg porekla, to jest, konkretno rečeno, pojavila se u ono vreme kada se u medicini počela primenjivati. Znajući da se ovakva medicinska intervencija pojavila u Evropi tek u XIX veku, onda nam nije teško shvatiti da je ona kod nas evidentirana nešto kasnije. U svakom slučaju, naši podaci bi mogli biti iz toga doba i, kao i u prethodnom primeru, upućuju na svesnu ekavizaciju. Izbegavajući jekavštinu, ekavci su jednostavno etimološko *j* u latinskom gla-

¹ ARj, XIV, 917—918.

² Albert Dauzat, *Nouveau dictionnaire etymologique et historique*, Paris, 1964, 652.

³ »*Tuko (uđaro) mi nekci(j)e*«, Jordan Molović, *Tamnavski govor*, disertacija (rukopis), Filozofski fakultet Novi Sad, 1979, 313.

golu i njegovoj deverbativnoj imenici prilagodili svom ekavskom izgovoru, te je tako od *injekcije* postala *inekcija*. Oblik *enekcija* nije zabeležen u našim rečnicima, a čuje se u Rovcima u Crnoj Gori⁴ i jednom delu Sumadije. Ako kod dijalekatske *nekcije* imamo eliziju, ovde je očito da se radi o harmoniji slogova koja nije zakonomerna kao u mađarskom jeziku, ali je ipak prisutna i u našem jezičkom sistemu. U svakom slučaju, sledeći realni poredak, prvo je od *injekcije* postala *inekcija*, pa tek posle toga oblici koji se navode: *enekcija*, *nekcija*.

Ceráda je reč koju sam dosta davno čuo od jednog šofera iz Toplice koji ju je uz psovku upotrebio kada je morao da pokrije robu u kamionu zbog kiše koja je upravo bila počela da pada. Književno ona glasi *cirada*, a i *cerada*, sudeći po *Rječniku* Bratoljuba Klaića.⁵ Velika je šteta što ovaj izvrsni rečnik nema i arealne dopune, jer bismo u tom slučaju znali u kom delu Hrvatske se ovakav ekavski oblik upotrebljava. Etimologija ove reči nije baš tako jednostavna. Mađarsko *ciráda* u ovom istom ili sličnom značenju evidentirano je već početkom XVIII veka (1701—1702. godine). Prema ovom izvoru dolazi od nemačke reči *Zierat* u istom značenju koje se oslanja na originalno nemačko *Ziert* u značenju *ukras*.⁶ Budući da i Petar Skok pominje oblik *cerada* koji objašnjava od italijanskog (tela) *cerata* — *voštano platno*, (u mletačkom izgovoru *cerada*),⁷ potrebno je osvrnuti se i na pomenutu mađarsku etimologiju, da bismo tako došli i do naše. Pre svega, postavlja se pitanje koje je u vezi sa naslovom članka: da li je *cerada* u Srbiji ekavizirana od mađarskog *ciráda*, ili je preko našeg Primorja primljena u obliku kako i danas tamo glasi? Ako je, pak, mađarsko *ciráda* primljeno iz nemačkog preko oblika *Zierat*,⁸ onda bi bilo teško objasniti mletački sufiks *-ada* u ovom jeziku. Doduše, moglo bi se i to, uzimajući u obzir da su u svoje vreme Mađari vladali jednim delom našeg Jadrana, ali trebalo bi pronaći više primera. Konačno, potpuno rešenje etimologije ove reči u ovom momentu ne mogu sagledati, jer smeta inicijalni suglasnik C, koji s jedne strane upućuje na nemački ili mađarski uzor, a s druge strane sufiks *-ada* nedvosmisleno potvrđuje mletački uticaj.

Lemuzina je reč koja je nedavno konstatovana u Tamnavskom govoru: »*Sede u lemuzinu i ode*«. ⁹ Nastala je od tehničkog termina *li-muzina* koja je u naš apelativni fond ušla verovatno tridesetih godina

⁴ Saopštio Selimir Šćepanović, rođen u kolonizovanom selu Ratkovu, a poreklom iz ovog kraja.

⁵ Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih reči, tuđice i posudenice*, Zagreb, 1978, 218.

⁶ *A magyar nyelv története — etimológiai szótára*, Budapest, 1967, 445—446.

⁷ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1971, I, 309.

⁸ Schneeweis Edmund (*Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen*, Berlin, 1960, 5) pominje naš pluralni oblik *cirate*, ali, na žalost, izvor se u njegovoj knjizi ne može identifikovati.

⁹ Jordan Molović, n. d., 312.

ovog veka. Najstariju potvrdu, sudeći po našim rečnicima, nalazimo kod Slavka Batušića u njegovom romanu »*Argonauti*« iz 1932. godine¹⁰ i u *Rečniku* Luja Bakotića iz 1936. godine.¹¹ Budući da još ne posedujemo istorijski rečnik koji bi obuhvatao i ogroman broj listova i časopisa XX veka, nije isključeno da se ova reč pojavila i ranije nego što je to za-beleženo u ovim rečnicima. Značenje koje čitamo kod Klaića ipak nije u potpunosti tačno, jer je francuska reč *limousine* evoluirala od *mantila* koji su nekada nosili pastiri (pa kasnije i zidari) iz južnofrancuske oblasti Limousin do automobilske karoserije i najzad do naziva za sam auto.¹²

Cementa je ekavski oblik za pozajmicu *cimenta* u značenju *li-meni sud za piće*. Reč sam nedavno čuo u vozu ka Mladenovcu, pa joj je areal, po svoj prilici, Sumadija. Potvrde za ovu reč su vrlo recent-ne, jer je u *Rečniku* Matice srpske konstatovana samo u Moskovljevi-ćevom prevodu Šolohova iz 1946. godine i kod Čolakovića 1949. godine. Reč *cimenta*, to jest, *cementa* očigledno nije latinskog porekla kako to čitamo u ovom *Rečniku*.¹³ Znajući da to nije i pretpostavljajući da bi mogla biti nemačkog porekla, dosta sam se namučio da ovo i dokažem. Naime, u poznatoj Snevajsovoj knjizi ove reči nema (pa ni kod Ste-vana Trivunca). Međutim, ima je u »*Gradi za rečnik stranih reči u predvukovskom periodu*«. Prvi podatak potiče od Zaharija Orfelina koji latinsku reč *batiola* prevodi ovako: Цимента, сосудъ съ коимъ вино у харчевняхъ (у крчмахъ) продають. a drugi je iz 1813. godine (pre-vod Simeona Petrovića) čiji kratak tekst govori o normiranom volu-menu ove mere za tečnost iz toga doba.¹⁴ Iz Orfelinovog konciznog tek-sta saznajemo da je ovo vinska, a ne vodena (kako ja pamtim iz de-tinjstva) posuda iz koje se u tom dalekom vremenu pila ova tekućina. Etimologija nije, kao što je već naglašeno, latinska, već je samo u vezi sa ovim jezikom. U jednom nemačkom rečniku stranih reči iz 1882. go-dine čitamo podatak da je austrijska reč *Ziment* nastala na osnovu ita-lijanskog oblika *cimento* u značenju *Eichen, Ahmen*, a u istom članku nailazimo i na trag citata pomenutog prevoda Simeona Petrovića: »Zi-mentamt — Eichamt, zur amtlichen Untersuchung und Eichung der Maasse und Gewichte.«¹⁵ Drugim rečima, volumen *cimente* je bio kon-trolisan i normiran državnim institucijama na celoj teritoriji tadašnje Austrije. Ovaj podatak dovoljno jasno govori i o nemačkoj (austrijskoj) etimologiji, i o arealu reči koji rezultira iz istorijskih činjenica: sna-gom administracije reč *cimenta* primljena je u naš apelativni fond na

¹⁰ *Rečnik SANU*, XI, 448.

¹¹ Dr Lujo Bakotić, *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika*, Beograd, 1936, 486.

¹² A. Dauzat, n. d., 424.

¹³ *Rečnik Matice srpske*, VI, 799.

¹⁴ Velimir Mihajlović, *Grada za rečnik stranih reči u predvukovskom vremenu*, Novi Sad, 1974, II, 741.

¹⁵ Dr Joh. Christ. Aug. Heise's *allgemeines ... Fremwörterbuch ...* Berlin, 1882, 837—838.

teritoriji Vojvodine, a odatle se (svakako preko Zemuna) odomačila i u Srbiji.

Polemišući sa Miklošičem, koji je smatrao da je reč *koliba* došla preko Turaka, Budmani sasvim argumentovano odbija ovakvu etimologiju, navodeći hronološki podatak da se ista reč nalazi već kod Domentijana u XIII veku.¹⁶ Prisustvo ove reči kod Pambe Birinde u XVII veku¹⁷ navelo je savremenog rumunskog lingvistu T. Ešanua na tvrdnju da su Ukrajinci ovu reč pozajmili iz rumunskog leksičkog fonda.¹⁸ Sasvim je moguće, znajući puteve rumunskih karpatskih stočara, da su Rumuni ovu reč posudili Ukrajincima, Česima, Slovacima i Poljacima, ali naša rana istorijska potvrda govori jasno u prilog tome da smo ovu reč primili neposredno iz novogrčkog jezika.¹⁹ Ekavski oblik *koleba* je daleko mlađi, jer ga srećemo tek od druge polovine XVIII veka.²⁰ Neobično zanimljiv podatak o arealu ove reči van naše teritorije nalazimo u izvršnoj i retko citiranoj knjizi dr Dumitru Krnžale. U nekim češkim i poljskim planinskim oblastima evidentirani su oblici *koleba* i *kolebka*. Pozivajući se na Miklošiča autor zaključuje da su ovi oblici došli Slovenima rumunskim posredstvom.²¹ Objašnjenje pojave ovakvih oblika, fonetski identičnih sa našim pseudoekavizmom *koleba*, zahtevalo bi mnogo više vremena i prostora, ali osnovno pitanje leži u rumunskoj dijalektologiji i arealnoj lingvistici: ako je apelativ *koleba* na ovoj teritoriji izražen u gustim izoglosama koje vode ka severu, zapadu i ka jugu, onda bi trebalo prihvatiti mišljenje Miklošiča i drugih rumunskih lingvista da je ova novogrčka reč došla do Slovena rumunskim posredstvom.²² U protivnom, a to mi se u ovom momentu čini najprikladnijim, naše *koleba* iz vremena Domentijana treba smatrati kao proizvod svesne ekavizacije apelativa *koliba*.

Iz ovog kratkog teksta mogu se izvući sledeći zaključci:

- Pseudoekavizam je i dalje živa pojava u našem jeziku,
- Istorijsko-hronološki posmatrano ekavizmi počinju od XVII veka.
- Predmet ekavizacije su isključivo strane reči koje u unutrašnjem slogu imaju samoglasnik i.
- Areal ovakve pojave je teško utvrditi, ali on svakako obuhvata Vojvodinu i Šumadiju, delove Slavonije i Primorja.

¹⁶ ARj, V, 189.

¹⁷ Лексикон словенороський Памви Беринди Підготовка тексту і вступна стаття В. В. Нимчука, Київ, 1961.

¹⁸ Vlidi: С. Семчински, Про »румуњски« слова в »Лексикони« Памба Беринди, Мовознавство, Київ, 1, 1973, 89.

¹⁹ P. Skok, n. d., II, 124.

²⁰ V. Mihajlović, n. d., I, 274.

²¹ Dr Dumitru Crânjală, Rumunské vlivy v Karpatech, ze zvláštním zřetelem k Moravskému Valašsku, v Praze, 1938, 314.

²² Uzgred, u najnovijoj knjizi Jorgu Jordana (Dicționar al numelor de familie românești, București, 1938) nema ni jednog jedinog oblika na Coleb.

ON SOME PSEUDOEKAVIAN WORDS IN SERBIAN

Summary

This short article deals with those foreign words in the ekavian variant of Serbo-Croat which have been integrated into the dictionary but have undergone the process of ekavisation by which the original phoneme (i) was replaced by (e). The author claims that such examples as inekcija (injekcija), cerada (cirada), lemuzina (limuzina), cementa (cimenta), koleba (koliba) did not result from any accidental change of one phoneme into another.

ЛИТЕРАРНОЈЕЗИЧКА ТРАДИЦИЈА У КЊИЖЕВНОМ
ДЈЕЛУ ФРА ГРГА МАРТИЋА

ИВЕНКА НОВАКОВИЋ-СТЕФАНОВИЋ

Институт за језик, Сарајево

UDK 805.01.02(091)
Изворни научни рад

У периоду илirског препорода значајну ulogu у процесу језичке стандардизације имали су и босанскохерцеговачки францези и међу њима и сам Грго Мартић. Мартић је у младости био ватрени илirац тако да је његово књижевно дјело било под снажним утицајем илirског свесласноског заноса, што се огледа не само у тематичи и духу његових књижевних дјела него и у језику његових дјела.

Иако је Мартићово књижевно дјело апсолутно живим истоврсним језиком са правих извора народног говора,¹ оно је било под непосредним утицајем језичких процеса који су се одиграли у периоду илirског препорода. Будући да је Мартић узасвим био окренут Загребу, то је најјачи утицај на језик у његовом књижевном дјелу извршила управо загребачка филолошка школа према којој је Мартић прилагођавао свој језик.

Међутим, Мартић је као францезац свакако, познатији и старију францезачку литературу тако да се на језичком плану, без сумње, није могао ослободити утицаја францезачке литерарнојезичке традиције коју је стекао својим образовањем. Стога се неможе ни тако козико се и у којим језичким особинама у књижевном дјелу фра Грга Мартића пројектује савремена илirска језичка пракса и старија францезачка литерарнојезичка традиција.

Испитивањем Мартићевих књижевних дјела могло се закључити да се утицај илirца огледа на свом језичком изразу, а посебно у графичи и ортографичи: тако је Мартић готово дословито нишао за узусом илirца и практично загребачке филолошке школе.

¹ Реферат на XI конгресу слависта Југославије (Сарајево, октобар 1955).

² В. Д. Брозовић, Улога босанскохерцеговачких францезаца у формирању језика хрватске књижевности и културе — од диктатора до фра Грга Мартића, Годишњак Института за научна истраживања југословенских књижевности у Сарајево, књ. 3, Сарајево, 1973, стр. 22.